

СОЦІАЛЬНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА ЯК НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Алія ДОРОШЕНКОВА,

*здобувач ступеня вищої освіти «магістр» Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка
Науковий керівник: Євгенія ПОЧИНОК,
кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри початкової освіти, природничих і математичних дисциплін та методик їх викладання Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка*

У статті з'ясовано, що процес формування соціальної компетентності має передбачати організацію виховного процесу, яка спрямована на забезпечення всебічного розвитку і виховання соціально компетентної особистості, готової до конструктивної взаємодії і соціально значимої діяльності, що надалі сприятиме набуттю учнями досвіду успішної соціальної взаємодії як в навчальній діяльності, так і в суспільному житті. Уточнено сутність поняття «соціально компетентність молодшого школяра».

Ключові слова: компетентність, соціальна компетентність, молодший школяр, соціальна адаптація, соціальна ідентифікація.

The article reveals that the process of social competence formation should include the organization of the educational process, which aims to ensure the comprehensive development and education of socially competent person, ready for constructive interaction and socially significant activities, which will further promote students' experience of successful social interaction activities and in public life. Based on the analysis and systematization of scientific and psychological-pedagogical literature on the research problem, the essence of the concept "social competence of junior schoolchildren" as an integrative characteristic of the student's personality, which is system-forming in its structure and represented by key elements of competence: knowledge, skills, values and ability to socio-cultural interaction in terms of human integration with society. The social competence of the junior school student should become the foundation for further education in constantly changing social conditions, the main

mechanism in socialization and adaptation, prepare the child to learn and fulfill basic social roles in society and achieve the ultimate goal - socialization of children.

Key words: competence, social competence, junior school student, social adaptation, social identification.

SOCIAL COMPETENCE OF JUNIOR STUDENT AS A SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL PROBLEM

Aliya DOROSHENKOVA

Інтеграція України в Європейський та світовий життєвий простір зумовила необхідність переглянути деякі підходи до виховання та розвитку підростаючого покоління, проаналізувати чинники, що негативно впливають на підвищення якості формування життєздатності особистості учня. Реалізація нової освітньої парадигми в Україні у вигляді нових державних освітніх стандартів викликає потребу в оновленні змісту навчання і виховання молодших школярів. Особливого значення в цьому аспекті набуває формування ключових компетентностей, зокрема соціальної компетентності.

Аналіз наукових праць з цієї проблеми дозволив визначити, що сьогодні проблема формування соціальної компетентності в молодших школярів ставить перед початковою ланкою освіти завдання – розвиток повноцінної особистості кожного учня. Починати діяльність з формування соціальної компетентності учнів необхідно з початкових класів, оскільки молодший шкільний вік є першим періодом системного залучення дитини до суспільного життя. Особистість учня розвивається під час освітнього процесу, що зумовлює реалізацію наступної мети навчально-виховного процесу – формування компетентності учня. Коли дитина приходить до школи, перед нею постає завдання освоєння шкільної програми, а також особистісний розвиток. Результатом розвитку особистості є готовність і здатність учнів до саморозвитку та особистісного самовизначення; формування у них мотивації навчальної та цілеспрямованої пізнавальної діяльності, системи значущих соціальних і міжособистісних відносин, цінностей і психічних установок, що відображають особистісні та громадянські позиції в діяльності.

Проблема компетентності та її різні аспекти привертала увагу багатьох дослідників: модель соціальної компетентності розробляли науковці Л. Роузкреснор, З. Рустанович-Варфоломеєва, К. Рубін; філософський аспект проблеми компетентності висвітлений у доробках М. Бубера, І. Давидова, Е. Дюркгейма, М. Маклюєна та Е. Шпрангера; педагогічний аспект відображений у працях М. Аргайла, І. Архипова, Ю. Габермаса, В. Краєвського, Л. Петровського, А. Хуторського; психологічний аспект висвітлювався в дослідженнях Г. Беліцької, А. Брушлінського, О. Ветошкіна, З. Гончарова, М. Докторович, Є. Коблянської, А. Кукліна, З. Фрейда, В. Цветкова та ін. Структура та функції соціальної компетентності є предметом аналізу таких авторів, як Н. Білоцерковець, М. Докторович, Ю. Мілль, У. Пфінгстен, М. Розумний, Р. Хінтч та ін.

Становлення та формування соціальної компетентності досліджували В. Слот, Х. Спанярд, Т. Шульга. На пострадянському науковому просторі це поняття вперше зустрічається в працях таких авторів, як А.П. Ватошкін, С. Гончаров, А. Кукліна, які розглядають його лише як одну зі складових гуманітарної освіти [2, с. 13]. Відсутність єдиної інтерпретації цього явища, всебічного розуміння з міждисциплінарних позицій спонукає до глибшого вивчення цього явища.

Мета статті – здійснення аналізу науково-педагогічної літератури з питання формування соціальної компетентності молодшого школяра.

Найменш дослідженою серед всіх є соціальна компетентність, котра передбачає формування у особистості цілої низки знань, умінь, ціннісних та поведінкових орієнтацій, необхідних для комфортної та успішної взаємодії у суспільстві. Основною діяльністю молодшого школяра є навчання, у процесі якого відбувається засвоєння нових знань, умінь і навичок, накопичення системної інформації про світ, природу та суспільство. Ієрархія мотивів і пов'язаних з ними усталених форм поведінки в цьому віці ще не складена, що дозволяє найбільш ефективно впливати на процес розвитку соціальної компетентності.

Початкове тлумачення терміну «компетентність» стосувалося професійної діяльності, де воно трактувалося як досконале знання своєї справи, вершина професійного розвитку.

Згодом дослідницький формат компетентності був поширений на різні сфери життя людини. Сьогодні компетенція вже не вписується у вузькі межі професіоналізму і є робочим визначенням не лише менеджменту, а й психології, соціальної та класичної педагогіки, соціальної роботи, соціології та філософії. Все це свідчить про інтегративний, міждисциплінарний і над предметний характер цього явища.

Таким чином, компетентність – категорія багатогранна, може поширюватися як на одну особу, так і на всю соціальну групу, вказує не тільки на вміння, знання, досвід, а й на незалежність, рівень, освіту, життєві та професійні цінності, здатність ефективно вирішувати нові, нетипові завдання і т. п. Компетентність проявляється лише в діяльності, причому будь-яка – фізична, соціальна, професійна, інтелектуальна, навчальна та інші, що підтверджує факт розширення обсягу компетенції як категоріального поняття. Ця іпостась компетентності є насамперед наслідком нової економіки та альтернативного підходу стосовно людських ресурсів [4; 10].

Вона виникла як інтелектуальна реакція на втрату якості пристосування до умов, що змінюються занадто швидко і не відповідають традиційній системі понять класичної науки. Сьогодні категоріальний статус поняття «компетентність» не є чітко обґрунтованим у науковій літературі.

І це підтверджує визначення: компетентність – це і досконале володіння знаннями, справою, і результат навчання і виховання, і творче застосування набутих знань у проблемних ситуаціях. Таким чином, компетенція охоплює складний зміст, який інтегрує професійні, соціально-педагогічні, соціально-психологічні, правові характеристики та забезпечує певний рівень знань і навичок, які дозволяють робити висновки про будь-що. Різні погляди на соціальну компетентність залежать від галузі науки, з якої вона розглядається.

Так, психологи акцентують увагу на психологічних особливостях особистості, педагоги – на міжособистісній взаємодії та відповідальності, соціологи – на можливості впливу на широке суспільство, філософи – на адекватності світогляду стосовно соціальної реальності.

На Бернському симпозіумі 1996 року «Ключові компоненти для Європи» соціальна компетентність була визначена як здатність брати на себе відповідальність, здатність працювати

разом та брати участь у її реалізації, а також толерантність до різних етнічних культур і релігій, гармонізація особистих інтересів із потреби суспільства [3, с. 73].

Аналіз наукової літератури з теми свідчить про існування наступних основних підходів до визначення поняття «компетентність» відповідно до таких видових категорій:

- 1) здатність, здібність (Д. Кун, Т. Єрмаков, О. Холостова);
- 2) сукупність досвіду (М. Рибаків, Т. Коновалова);
- 3) певний набір умінь, навичок (С. Макаров, В. Цвєтков);
- 4) єдність психічних властивостей, ознак (О. Кононко, С. Беденко, Е. Ісламгалієв);
- 5) ефективне моделювання дії (В. Слот, Х. Спанярд) [6].

Але більшість авторів сходяться на думці, що компетентність охоплює наявність набору знань, умінь, навичок; постійне оновлення знань, самовдосконалення як особистості та професіонала; поглиблене розуміння тих чи інших проблем, завдань, цінностей; дотримання певних стандартів, норм; уміння втілювати набуті теоретичні досягнення у повсякденну практику; творчий підхід до вирішення проблем – як особистих, життєвих, так і професійних.

Таким чином, соціальна компетентність є однією з ключових категорій, яка пов'язана з особливостями вироблення відповідних поведінкових орієнтирів, цінностей, норм і моделей взаємодії людини з навколишнім світом. Соціальна компетентність є одним із показників особистісної зрілості, що потребує постійного розвитку [7].

Слово «соціальний» походить від лат. *socialis* – товариський, соціальний, такий, що належить суспільству, пов'язаний з життям і взаєминами людей у суспільстві [8]. Оскільки категоріальне поняття «соціальна компетентність» є цілісним і походить від термінів «соціальний» і «компетентність», то, виходячи з визначень, наведених у словниках [4], можна трактувати його значення наступним чином:

- а) володіння соціальними повноваженнями або певним рівнем соціальної компетентності;
- б) наявність соціального авторитету, соціальної ваги тощо;
- в) володіння соціальними знаннями, які дозволяють існувати і діяти в суспільстві.

Очевидно, що інтерференція змісту двох вихідних термінів зумовлює неоднозначність, а отже, і різноманітність інтерпретацій

аналізованої категорії. Це яскраво підтверджують приклади, адже йдеться про компетентність як: соціальну реальність, сукупність особистісних рис, знань, умінь і навичок, що дозволяють ефективно виконувати соціальні ролі [10]; вміння діяти адекватно ситуації; вміння брати на себе відповідальність; схильність до співпраці [1]; баланс між рівнем розвитку особистості та вимогами суспільства [4]; особистості, яка покликана забезпечити її ефективне входження в соціальні цілісні характеристики дійсності; основа процесів самовизначення та самореалізації [2]; уміння успішно виробити стратегію поведінки, окреслити шлях до мети, винести уроки зі своїх успіхів і невдач.

Відповідно до віку особистості В. Слот і Х. Спанярд розглядають соціальну компетентність як стан рівноваги між вимогами до людини в певний період з боку суспільства і середовища, в якому вона живе, і її можливостями, переважно достатнім володінням сукупності умінь і навичок, щоб успішно виконувати повсякденні обов'язки [9, с. 60].

Крім того, соціальна компетентність – це також універсальна здатність особистості, яка включає розуміння соціальної дійсності та навчене оперування соціальними знаннями, навичками, нормами, необхідними для ефективного вирішення практичних завдань, а саме приймати власне рішення, ризикувати, адаптивно сприймати себе «тут і зараз», жити, не порушуючи норм суспільства, будувати свій життєвий проєкт майбутнього, спираючись на поєднання індивідуальних і колективних цінностей [3, с. 74].

На основі аналізу наукової та психолого-педагогічної літератури з'ясовано, що соціальна компетентність як ключова характеристика результату обов'язкової освіти визначена всіма проєктами та національним стандартом початкової загальної освіти. Основні характеристики соціальної компетентності визначаються як: здатність взаємодіяти міжособистісно та міжкультурно з іншими, співпрацювати в команді, брати на себе відповідальність, мирно розв'язувати конфлікти, активно грати різні ролі тощо.

Аналіз наукових публікацій Г. Беліцької, Н. Бібик, Е. Борисенко, С. Гончарова, І. Зимньої, Л. Каблянської, В. Ковальчук, Т. Кравченко, О. Литовченко, Г. Марасанова, Н. Міщанчук, К. Морозова, І. Ніколаеску привів до можливості зробити висновок, що поняття «соціальна компетентність» є

багатоаспектним і має велику кількість трактувань, які розкривають його сутність відповідно до обраного науковцем аспекту.

Вчені О. Варецька та Г. Марасанов виокремлюють його розуміння у широкому та вузькому значенні, при цьому більшість трактують його як інтегративну якість особистості, що є комплексом знань, умінь, здатностей, цінностей, норм, традицій, сценаріїв поведінки у типових соціальних ситуаціях тощо. Їх засвоєння та активне відтворення допомагає суб'єкту швидко й ефективно адаптуватися, ухвалювати рішення зі знанням справи, конструктивно взаємодіяти з іншими, проявляти активність і знаходити взаєморозуміння [8]; адекватно виокремлювати, ідентифікувати, фіксувати та аналізувати питання на перетині системи соціальних відносин суспільства [5, с. 24]; брати на себе відповідальність, проявляти ініціативу, активність у командній роботі, попереджувати і вирішувати конфлікти, бути толерантним у складних ситуаціях, проявляти емпатійність [7, с. 57]; здійснювати соціальні технології у головних сферах життєдіяльності (у системі соціальних інститутів, норм і відносин) згідно з належним рівнем культури, моральності і права [6, с. 20] тощо.

Таким чином, проаналізовані визначення та дефініції соціальної компетентності дають змогу виділити її загальні ознаки – наявність певного набору знань, умінь, норм, рис, умінь, тобто тих психосоціальних компонентів людини, які забезпечують її ефективну орієнтацію в реальній дійсності повсякденного життя. Водночас є підстави вважати, що не існує усталеного погляду на природу соціальної компетентності. Серед дослідників існує певна невідповідність: дехто вважає, що компетентність має фізіологічне походження і на її формування вирішальний вплив має генетичний фактор (К. Скайє, О. Гиндина), інші – що компетентність має соціальний характер і формується під впливом суспільства (О.О. Бодалев, Л. Лепіхова, Н. Белоцерковець). Очевидно, що в розумінні цього складного явища не слід виключати фізіологічні фактори, адже вони також мають значення: більшість реалізованих людиною здібностей ґрунтується на спадковості. Проте провідна роль у формуванні компетентності належить соціальним умовам, у тому числі «соціальній ситуації розвитку особистості».

У будь-якому випадку соціальна компетентність розглядається більшістю дослідників як невід'ємна частина процесу соціалізації, є показником успішності його перебігу [4; 10], і певною мірою є результатом розвитку особистості в певний віковий період. Це, безумовно, активний процес, який триває протягом усього життя людини, розвивається послідовно відповідно до її психофізіологічного потенціалу, набуваючи нових форм у кожному віковому діапазоні.

Процес формування соціальної компетентності проходить кілька етапів:

- 1) соціальна адаптація,
- 2) соціальна ідентифікація,
- 3) індивідуалізація,
- 4) персоніфікація.

Перший характеризується пристосуванням особистості до мінливих соціокультурних умов, що має принаймні дві форми – активну, коли вона прагне взаємодіяти з соціальним середовищем, і пасивну, коли не намагається впливати на середовище. Другий характеризується віднесенням соціального індивіда до системи суспільних відносин, змістом яких є усвідомлення своєї належності до певних груп, рольова участь у спільній діяльній активності життя та отримання певного соціального статусу.

Третій – формування пропріуму – тих властивостей і рис, які роблять людину справді унікальною, цікавою та корисною для інших. Четвертий етап передбачає високий рівень самовизначення та самоствердження особистості, прийняття суб'єктом життєвої реальності; суспільна діяльність, яка спрямована на відтворення та перетворення умов життя. Зрозуміло, що останній етап – персоніфікація – відіграє важливу, результативно-інтеграційну роль у формуванні соціальної компетентності особистості, оскільки пов'язаний з її власними поведінковими та вчинковими діями, орієнтованими на соціальний розвиток, формування та самореалізацію особистості.

Частково соціальна компетентність вимагає від людини оволодіння полярними навичками та рисами характеру:

– здатність будувати партнерські стосунки, здатність до співробітництва та достатній рівень пристосування, що дозволяє активно перебувати в межах соціальних норм;

– вміння відстоювати власну думку, протистояти негативному впливу оточення, толерантність, здатність адаптуватися та ефективно діяти в мінливих соціокультурних умовах, одночасно високий оптимізм, що розширює поле віри в успіх, і песимізм, в знаннях і навичках, що гальмують справу; як збереження власного майна, у віці. Другий передбачає вироблення в особистості таких поведінкових і поведінкових форм, які повністю адекватні життєвим ситуаціям; тому те, що підтверджує компетентність за одних обставин, часто може не виявлятися в інших [11].

Необхідно акцентувати увагу на соціальному виборі дії, що характеризується вільним вибором індивідуальних видів діяльності відповідно до інтересів і здібностей; цей вибір безпосередньо пов'язаний з внутрішньою мотивацією, яка є справжньою рушійною силою розвитку аналізованої компетентності. Насамкінець наголошуємо на важливості суб'єкт-суб'єктної взаємодії соціальних партнерів, що забезпечує паритет їхніх стосунків з урахуванням самоцінності та недоторканності гідності кожного. Усі ці фактори взаємодоповнюваності призводять до еталонних проявів просоціальної поведінки, яка є невід'ємною складовою соціальної компетентності.

Молодший шкільний вік є сенситивним періодом формування соціальної компетентності особистості. У цей період відбувається формування готовності до співпраці, роботи в команді, розвиваються комунікативні навички, здатність приймати власні рішення і прагнути до розуміння власних потреб і вимог. Результатом активної групової і колективної навчальної діяльності та спілкування школяра є сформованість у нього соціальної компетентності, також активна участь дитини в освітній діяльності є однією з першооснов формування та інших її ключових компетенцій.

Соціальна компетентність молодшого школяра покликана сформувати знання, уміння, навички та здатності, які потрібні учню для подальшої освіти в постійно змінних соціальних умовах, стати головним механізмом у соціалізації та адаптації, підготувати дитину до освоєння та виконання основних соціальних ролей у суспільстві і має стати кінцевою метою соціалізації дітей.

Отже, процес формування соціальної компетентності школярів відбувається під впливом багатоманітних факторів, починаючи від індивідуальних якостей особистості, закінчуючи

впливом навколишнього соціального середовища (родина, друзі, вчителі, родичі тощо). формування соціальної компетентності має передбачати організацію виховного процесу, яка спрямована на забезпечення всебічного розвитку і виховання соціально компетентної особистості, готової до конструктивної взаємодії і соціально значимої діяльності, що надалі сприятиме набуттю учнями досвіду успішної соціальної взаємодії як в навчальній діяльності, так і в суспільному житті.

Список використаних джерел

1. Андрусенко І. Інтегрований курс «Я досліджую світ» як інноваційна освітня технологія у початковій школі. Початкова освіта: історія, проблеми, перспективи: матеріали II Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції, м. Ніжин, 17 жовтня 2019 р. / за заг. ред. Є. Коваленко, упоряд. Т. Гордієнко. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2019. 262 с.
2. Басюк Н. А., Гужанова Т. С., Рудницька Н. Ю. Формування соціальної компетентності молодших школярів у навчально-виховному процесі початкової школи. Проблеми освіти. 2015. № 84. С. 10–14.
3. Бех І.Д. Виховання особистості: сходження до духовності. Київ: Либідь, 2006. 272с.
4. Бібік Н. М. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи : Бібліотека з освітньої політики / за заг. ред. О. В. Овчарук. Київ: К.І.С., 2004. 160 с.
5. Вовк Л. П. Проблема педагогічних цінностей в історії освіти і думки. Проблеми змісту педагогічної підготовки вчителя у контексті аксіологічності освіти (історичний, теоретико-практичний аспекти) : матеріали Міжнар. наук. конференції, присвяченої 70-річному ювілею НПУ ім. М.П. Драгоманова / М-во освіти і науки України, НПУ ім. М.П. Драгоманова. Київ : НПУ, 2005. С. 411-413.
6. Докторович М. О. Формування соціальної компетентності старшого підлітка з неповної сім'ї: автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.05. Київ , 2017. 19 с.
7. Заблоцька, О. С. Компетентнісний підхід як освітня інновація: порівняльний аналіз. Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Житомир, 2018. С. 63-68.
8. Крузе-Брукс О. А. Формирование социальной компетентности учащихся начальной школы средствами учебной кооперации : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Великий Новгород. 2008. 176 с.
9. Москаленко В. В. Соціалізація особистості. Київ : Фенікс, 2013. 540 с.
10. Нова українська школа: порадник для вчителя / під заг. ред. Н.М.Бібік. Київ: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. 206 с.
11. Павленко В. М. Уявлення про співвідношення соціальної та особистісної ідентичності в сучасній західній психології. Питання психології. 2000. № 1. С. 135-141.